

Shaxnozaxon NURMATOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: xusanbaevashahnoz@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professori DSc, S.Qorayev taqrizi ostida

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBALAR

Аннотация

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini baholash bo'yicha xorijiy olimlarning fikrlari, ilmiy izlanishlari keltirib o'tilgan, hamda ushbu fikrlarga asoslangan holda o'z tahlillarimiz keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual, lingvistik kompetensiya, akustik tizim, Milliy o'quv dasturi, optimal baholash mexanizmi, summativ baholash.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В РОЖДЕННОВОЗЫЧНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В данной статье представлены мнения и исследования зарубежных ученых по вопросам оценки речевой компетентности учащихся общеобразовательных школ, а также представлен собственный анализ, основанный на этих мнениях.

Ключевые слова: Интеллектуальная, языковая компетентность, акустическая система, национальная учебная программа, механизм оптимального оценивания, суммативное оценивание.

FOREIGN EXPERIENCES IN IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING STUDENTS' SPEAKING COMPETENCES IN MOTHER LANGUAGE EDUCATION

Annotation

This article presents the opinions and scientific research of foreign scientists on the assessment of the speech competencies of secondary school students, and presents our own analysis based on these opinions.

Key words: Intellectual, linguistic competence, acoustic system, National Curriculum, optimal assessment mechanism, summative assessment.

Kirish. Bugungi dunyoning intellektual manzarasiga ijtimoiy prizmadan nazar solganda shuni kuzatishimiz mumkinki, rivojlanish bosqichidagi har bir davlatda olib boriladigan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida, avvalambor, ta'lim tizimini zamonaviy dunyo talablari asosida takomillashtirish eng muhim va dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning: "Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'limi va tarbiyasi deb javob beraman", – degan e'tirofi bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan har bir islohot zahirida o'sib kelayotgan yosh avlodning kelgusida zamonaviy ilm-fan egalari bo'lib yetishishi hamda ularning yorqin istiqboli masalasi yotganligini ko'rsatadi [1].

Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida ona tilini o'qitishda tilning lingvistik vositalari, ayniqsa, ekstralingvistik imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda o'quvchining ijodiy va obrazli nutqiy savodxonligini rivojlantirish, milliy tilni o'qitish metodikasini yangicha pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bugungi raqamli dunyoda va ko'p tilli muhitda nutqiy kompetensiyalarni maktab boshlang'ich ta'lim davridan boshlab shakllantirish, umumiy o'rta ta'lim tizimida tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini o'quvchi nutqida faollashtirish, uning yosh xususiyatiga mos yangicha yondashuvdagi baholash tizimini ishlab chiqish, nutqiy kompetensiyalarni baholashning innovatsion usullarini joriy etishga va bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda [2].

Ta'lim sohasida kompetentli yondashuvning paydo bo'lishi hamda xorijiy pedagogik va metodik manbalarda «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalari 1960-yillarning oxiri – 1970-yillarning boshlarida paydo bo'ldi va dastlab oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi nazariyasi hamda amaliyotiga keng kirib keldi.

Kompetensiya tushunchasiga ta'rif beradigan bo'lsak, Kompetensiya (inglizcha "competence", lotincha "competentia")

– bilim, malaka, qanday bajarishni bilish degan ma'noni anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ona tili ta'limida o'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni baholash metodikasini takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish natijalari va manbalar tahlillari shuni ko'rsatadiki, N.Xomskiy, V.Xutmaxer, R.Uayt, Dj.Raven, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, V.N.Kunisina, G.E.Beliskaya, L.I.Berestova, V.I.Baydenko, A.V.Xutorskoy, N.A.Grishanova va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlariga ko'ra ta'lim tizimida, jumladan, til ta'limida kompetensiyaviy yondashuv kommunikativ faoliyatni ifodalab, asosiy e'tibor o'quvchida kundalik hayotga oid ma'lumotlarni o'z nutqida ifoda qila olish kompetensiyasini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Lingvistik kompetensiya nutqiy, til kompetensiyalardan iborat bo'lib, N.Xomskiy tomonidan asos solingan. Uning fikricha, lingvistik kompetensiya – akustik tizim orqali tildagi jummalarni tushunish, grammatik jummalarni grammatika ishtirok etmagan jumlar bilan farqlashni hamda boshqa samarali lingvistik amallar bajarish tizimini o'z ichiga oladi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy til ta'limida maqsad faqat tilga oid lingvistik bilimlar berish bilan cheklanmaydi. O'quvchida nutqiy qobiliyat va fazilatlarini rivojlantirish ham uning asosiy diqqat-e'tibori markazida bo'ladi. Darhaqiqat, kam vaqt sarflab, sifatli natijaga erishishni talab etayotgan hozirgi tezkor zamon ta'limdan faqatgina bilimlari emas, balki bilimni hayotda qo'llay oladigan ijodkor, tashabbuskor, moslashuvchan avlodni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida har qachongidan ham muhim vazifalarni kun tartibiga chiqarmoqda. Shuning uchun ham ta'lim turlari: maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, professional kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim standartlari, o'quv dasturlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik qaytadan tahliliy o'rganib chiqilib, ta'lim turlarining ona tili ta'limidan maqsadi konkretlashtirilib, aniqlashtirilib olinmoqda. O'quv dasturlaridagi bir-birini takrorlaydigan, murakkabligi nuqtayi nazaridan

o'quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlariga mos bo'lmagan mavzular o'zaro moslashtirilmoqda, ortiqcha yuklamalar optimallashtirilmoqda. Bir so'z bilan aytganda, fanning ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib va til o'zlashtirish qonuniyatlari asosida «Ona tili» fanidan milliy o'quv dasturi ishlab chiqilib amaliyotga joriy etilmoqda. Shuni ham ta'kidlash kerakki, Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish, ushbu dastur asosida darsliklarni yangilash, o'qitish sifatini oshirish bilangina ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi, chunki har qanday ta'limning sifatini belgilaydigan, ko'rsatadigan optimal baholash mexanizmi yaratilgan bo'lishi lozim.

O'zbek tilidagi manbalarda esa “baholash bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning ta'lim oluvchilarda shakllanganlik darajasini tekshirish, o'lchash jarayoni” sifatida izohlanadi [4]. Shu bilan birga, baholash ilmiy adabiyotlarimizda umumiy nom bilan “pedagogik nazorat” deb nomlanadi. “Pedagogik nazorat – o'quvchilarga ta'lim berish, o'qitish va tarbiyalash natijalarini ilmiy asoslangan nazorat qilish tizimi”[5].

Tadqiqotchi olim Sh. Abduraimov baholash tizimining ta'lim jarayonidagi asosiy vazifalarini quyidagicha muayyanlashtirib ko'rsatadi:

- o'zlashtirish darajasini aniqlash;
- bilim olishga qiziqishni rag'batlantirish;
- o'quvchining javobidagi xatoni ko'rsatish;
- bilim, ko'nikma va malakaning mustahkamlab borilishini ta'minlash;
- o'quvchining doimiy ravishda darsga tayyor holda kelishiga erishish;
- o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini o'zaro taqqoslash;

– o'quvchida akademik ko'nikma – axborot bilan ishlash, axloqiy yetuklik, matematik savodxonlik kabi sifatlarni shakllantirish;

– ta'lim jarayonida o'quvchilar orasida o'zaro do'stona raqobat muhitini yaratish;

– bilim, ko'nikma va malaka shakllanishidagi ehtimoliy bo'shliqlarni aniqlash va ularni bosqichma-bosqich bartaraf etish;

– bilim, ko'nikma va malaka rivojlanib borishini doimiy ravishda tahlil qilib borish;

– o'quvchining to'laqonli bilim olishi uchun qulay pedagogik-psixologik muhitni yaratishga erishish;

– o'quvchining bilim, ko'nikma va malakasini baholashda xolislikka erishish;

– o'quvchining ahamiyatli, amaliy bilim, ko'nikma va malakasini baholashni ta'minlashga erishish;

– o'quvchini baholashda qulay metoddan foydalanishga erishish;

– o'quvchini bilim, ko'nikma va malaka saviyasiga ko'ra saralash;

– o'quvchini ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlash;

– davlat ta'lim standartida belgilangan malaka talablarning bajarilishini nazorat qilib borish [6].

Umuman, baholash umumiy o'rta ta'limda ta'lim oluvchilarning o'qitish jarayonida Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida belgilangan malaka talablarini egallash darajasini aniqlovchi, tekshiruvchi mexanizm hamda mezon va tartiblardir.

Pedagogik nazorat ta'lim jarayonida bir qancha vazifa va funksiyani bajaradi. Ilmiy adabiyotlarda keltirilishicha, pedagogik nazorat quyidagi vazifalarga ega [7]:

Tahlillar va natijalar. Baholash jarayoni aniq maqsadni ko'zlab amalga oshiriladi. Ana shu belgilangan maqsadga muvofiq baholash jarayonida tekshiriladigan domen, sub-domen, konstrukt va topshiriqlar soni va metodikasi hamda baholash mezonlari belgilab olinadi [8]. Shuning uchun, avvalo, baholashdan qanday maqsad ko'zlanganini aniqlab olish va shunga ko'ra baholashni loyihalashtirish lozim. Odatda, baholash jarayonini o'tkazishda ikki maqsad nazarda tutiladi:

1) o'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish;

2) o'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asosan, baholash maqsadiga muvofiq foydalaniladigan topshiriqlar mazmuni, tuzilishi va metodikasi hamda mavzular qamroviga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

O'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan baholash jarayonida muayyan kichik mavzular yuzasidan o'quvchilarning bilim, ko'nikma, va malaka (BKM)larini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

O'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash maqsadida amalga oshiriladigan baholashda yirik bo'limlar yoki o'quv yili davomida egallangan BKM va kompetensiyalarini tekshirishga, ularni saralashga qaratilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

Ma'lumki, pedagogik nazorat (baholash) olinishi, maqsad va vazifasi hamda mavzular qamroviga ko'ra o'zaro farqlanadi. Ilmiy adabiyotlarda baholash (pedagogik nazorat) kim tomonidan o'tkazilishiga ko'ra: yakuniy davlat attestatsiyasi, ichki nazorat, jamoa nazorati va tashqi nazorat kabi turlarga ajratiladi. Shu bilan birga, har bir fan bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirishini

baholash mavzular qamroviga ko'ra: joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlariga ajratiladi.

Summativ baholash – o'quvchilarning muayyan fan yoki fanlar yuzasidan o'quv choraklari davomida, yoki muayyan o'quv yili davomida yoki butun umumiy o'rta ta'lim davomida o'zlashtirgan, egallagan BKM va kompetensiyalarini tekshirish, baholash jarayonidir. Bunga choraklik baho uchun o'tkaziladigan sinovlar, o'quv yili davomida o'zlashtirish ko'rsatkichlarini aniqlash uchun o'tkaziladigan imtihonlar, yakuniy davlat attestatsiyasi sinovlari hamda oliy ta'limga qabul imtihonlari kiradi. Bunday sinovlarni o'tkazishdan maqsad – o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini sinash, xulosalash hamda saralash, keyingi ta'lim bosqichiga o'tishi uchun tanlov vazifasini o'tash kabildir. Shuning uchun ham bunday sinovlarning ta'limga ta'siri sezilarli.

Bizningcha, summativ baholash jarayonining validligi, shaffoqligi, ishonchililigi ta'sir etuvchi omillar quyidagilar:

Ichki omillar:

– baholash mazmuni o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlarida belgilangan talablarga mos bo'lishi bilan bog'liq omillar;

– baholashni loyihalashtirish jarayoniga amal qilmaslik bilan bog'liq omillar;

– topshiriqlarni ishlab chiqish jarayoni bilan bog'liq omillar;

– imtihon o'tkazish jarayoni bilan bog'liq omillar;

– baholash natijalarini hisoblash jarayoni bilan bog'liq omillar.

Tashqi omillar:

– baholash katta auditoriyada ko'plab bitiruvchi, talabgordan olinishi;

– baholash tanlov maqsadida amalga oshirilayotgani uchun talabning nihoyatda yuqoriligi (masalan, ona tilidan o'ta grammatikalashgan nazorat turlari);

– oliy ta'lim muassasalariga qabul imtihonlarida ba'zi ta'lim yo'nalishlariga (masalan, yuresprudensiya kabi) qabul kvotalarining kam ekanligi kabi.

Pedagogik o'lchovga oid tadqiqotlardan ma'lumki, har qanday baholash o'lchovini ishlab chiqishdan oldin uni loyihalashtirish kerak bo'ladi. Loyihalashtirishda baholash maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va mezonlari belgilab olinishi zarur, zero biror o'rinda xatolik ketsa, baholash ta'limga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Ma'lumki, "baholash metodi – o'quvchi yoki talabaning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini, shaxsiy sifati darajalarini belgilashdan iborat bo'lgan pedagogik jarayon" [9]. Bu jarayonni to'g'ri amalga oshirish uchun, avvalo, baholashni loyihalashtirib olish lozim. Bunda o'lchovning domen, sub-domen va konstruktleri aniqlashtirib olinadi. Ya'ni dastlab imtihonning maqsadidan kelib chiqib baholanishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalar majmui, qolaversa, har bir sub-domenning konstruktleri – har bir malakaning qanday xususiyatlari tekshirilishi aniqlashtirib olinadi. Keyin esa baholash formati, test topshiriqlari spetsifikatsiyasi (tafsilotlari) ishlab

chiqiladi, shundan so'ng tafsilotlar asosida tekshirilishi lozim bo'lgan xususiyatlarni baholaydigan, o'lchaydigan topshiriqlar, testlar shakllantiriladi. So'ngra bir necha bosqichli tajribasinovidan o'tkazilib, ularning validligi, ishonchligi, ahamiyatligi darajasi aniqlanib, etalon shaklga keltirilgach, baholash jarayonida foydalanish uchun taqdim etiladi. Bir so'z bilan aytganda, baholash metodlari va mezonlari asosida topshiriqlar ishlab chiqilib, aprobatsiyadan o'tkaziladi, ularning sifati ko'p bosqichli ekspertizadan o'tkazilgandan so'ng amaliyotga tatbiq etiladi. Ana shunda baholashning ta'limga salbiy ta'sirlarini olib keluvchi xatoliklarning oldi olinadi.

Xulosa va takliflar. Umuman, baholash jarayonini pedagogik-metodik muammo sifatida o'rganib, uning ta'lim sifatiga salbiy ta'sirini cheklab, ijobiy ta'sirini oshirish shart. Buning uchun amalga oshiriladigan baholash maqsadini aniqlab olish, fanning o'qitilish maqsadini o'rganish, pedagogik o'lchovlarning nazariy va metodik asoslariga tayanib, topshiriqlarni tuzish metodikasini takomillashtirish, topshiriqlarni aprobatsiyadan o'tkazib, qayta tahrirlash, etalon variantni shakllantirish, baholashda foydalaniladigan topshiriqlarni etalon bilan qiyoslash lozim, shundan so'nggina uni amalda qo'llash mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. 21-oktabr – "O'zbek tiliga davlat tili" maqomi berilganining 30 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
2. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2c0d9903-en/index.html?itemId=/content/component/2c0d9903-en>; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 yil 8-dekabrda 997-son qarori. www.lex.uz
3. Chomsky N., Halle M. The sound pattern of English. – New York: Harper & Row, Publishers, 1968. – 470 p.
4. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2020. 11-bet.
5. Matyakubova Z.N. O'quvchilar bilimini baholashda ko'p tanlov javobli test toshiriqlaridan foydalanish metodi (umumiy biologiya misolida): ped. fan. nomz. ... disc. – T.: 2000. – 132 b. [14-bet]
6. Abdiraimov, Shohruh Samad o'g'li (Shohruh Abdurahim). Ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasini baholash [Matn]: monografiya / Sh.S. Abdiraimov. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. 9–10-b.b.
7. Hasanov J. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: Noshir, 2011. – 488 b. 398-bet.
8. Abdiraimov, Shohruh Samad o'g'li (Shohruh Abdurahim). Ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasini baholash [Matn]: monografiya / Sh.S. Abdiraimov. – Toshkent: Nodirabegim, 2021.
9. Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 318-b.